

УДК 159.9:34(075.8)

А. Р. КОЖУШКО,

аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ САМООЦІНКИ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ЖІНОК НА ЕТАПІ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ

Розкрито вплив самооцінки на готовність до ресоціалізації жінок у місцях позбавлення волі. Наведені дані свідчать про те, що засуджені жінки вирізняються менш критичним ставленням до себе, яке характеризується переважно соціально схвалюваними властивостями. На основі проведеного дослідження встановлено, що в самооцінці засуджених робиться акцент на якості, за допомогою яких відкидається схожість із шаблонним образом злочинця, поширеним у повсякденній свідомості, з частковим прийняттям «ролі й образу», що виражається у визнанні в себе деяких стереотипних злочинних рис.

Ключові слова: самооцінка, діяльність, самоствердження, особистість.

Kozhushko, A.R. (2016), "Features of self-esteem of women sentenced to imprisonment on the resocialization stage" ["Osoblyvosti samootsinky zasudzhenykh do pozbavlennia voli zhinok na etapi resotsializatsii"], *Pravo i Bezpeka*, No. 1, pp. 162–166.

Постановка проблеми. Однією з найважливіших властивостей повноцінної особистості вважається адекватна самооцінка, яка залежить від характеру індивіда і формується залежно від думки оточуючих людей, соціального статусу індивіда. Самооцінка пов'язана з однією із центральних потреб людини – потребою в самоствердженні, що визначається відношенням її дійсних досягнень до того, на що людина претендує, яку мету перед собою ставить, – рівня домагань.

Як зазначає А. В. Ільїн, у своїй практичній діяльності людина звичайно прагне до досягнення таких результатів, які узгоджуються з її самооцінкою, сприяють її зміцненню, нормалізації. Істотні зміни в самооцінці з'являються тоді, коли досягнення зв'язуються суб'єктом

діяльності з наявністю або відсутністю в неї необхідних здібностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що історично проблема усвідомлення людиною того, що «вона собою являє» і «хто вона є насправді», виникла в філософії і довгий час розвивалася тільки в руслі цієї науки. Психологічною проблемою самосвідомості стала тільки в кінці XIX століття. Цій проблемі було присвячено величезну кількість праць таких зарубіжних і вітчизняних психологів, як З. Фрейд, У. Джеймс, Д. Мід, С. Л. Рубінштейн, Л. С. Виготський, О. М. Леонтьєв, Б. Г. Ананьєв, Л. І. Божович, І. І. Чеснокова, І. С. Кон та інші [1; 2; 3, с. 46–58].

Поняття «самооцінка» відображає різноманітні аспекти самопізнання і самоставлення.

Самооцінка – оцінка людиною власних можливостей, якостей, достоїнств і недоліків, місця серед інших людей. Вона відображає почуття особистої цінності і компетентності, які пов'язують зі своїми Я-концепціями [4, с. 635].

Згідно з Маслоу, всі люди мають потребу або прагнення до стабільного і міцного відчуття власної цінності або самоповаги, і вони потребують такої оцінки як від самих себе, так і з боку оточуючих. Спираючись на поняття мотивуючої сили первинної неповноцінності і компенсації, А. Адлер розробив свою теорію особистості. Він стверджував, що кожна людина розвиває унікальну особистість у прагненні подолати реальні або свідомі невідповідності [1].

Важливо відзначити, що найбільша увага серед цих досліджень приділяється безпосередньо самооцінці злочинців, оскільки розгляд механізмів соціально адекватної поведінки завжди пов'язаний з феноменом самооцінки. У ній фокусується психічне відображення всіх об'єктивних відносин і зв'язків особистості з середовищем. Через самооцінку проглядаються установки й орієнтації на значущі для суб'єкта системи цінностей.

Згідно з О. Р. Ратіновим можливі дві тенденції неадекватності самооцінок. По-перше, завищена самооцінка і домагання особистості, які, не отримуючи громадського визнання і задоволення, призводять до відчуження від суспільної системи цінностей, спонукають на пошуки способу життя і місця, що забезпечують задоволення цих домагань. По-друге, занижена самооцінка і знижені вимоги до себе штовхають людину на шлях найменших труднощів. «Комплекс неповноцінності» в порядку компенсації породжує антигромадські вчинки [5].

Так, у більшості випадків досліджувалися окремі характеристики самооцінки, проте її роль у розвитку злочинної поведінки залишається не до кінця з'ясованою. У зв'язку з тим вивчення самооцінки в засуджених у напрямку розробки методів диференційованого впливу

на поведінку є одним із актуальних завдань, що стоять перед психологічними службами кримінально-виконавчої системи.

Мета нашого дослідження – дослідити зміни у самооцінці засуджених до позбавлення волі жінок зрілого віку в період ресоціалізації.

Для дослідження особливостей самооцінки засуджених до позбавлення волі жінок зрілого віку в період ресоціалізації ми використовували метод психодіагностики «Методика Дембо – Рубінштейн».

Виклад основного матеріалу. Наше дослідження проводилося на базі Качанівської виправної колонії Управління Державної пенітенціарної служби України в Харківській області (№ 54) із загальними умовами тримання, де перебувають жінки, вперше засуджені до позбавлення волі. У дослідженні брали участь засуджені жінки зрілого віку в кількості 200 осіб. Вік досліджуваних становить від 21 до 45 років. Для вивчення припущення про вікові особливості готовності до ресоціалізації досліджуваних вибірка досліджуваних була розподілена на дві групи за віковою ознакою: до першої групи (молодші за віком досліджуваних) були віднесені досліджувані віком від 21 до 35 років у кількості 100 осіб. До другої групи (старші за віком) були віднесені досліджувані віком від 36 до 45 років у кількості 100 осіб. На момент дослідження час до закінчення строку відбування покарання всіх засуджених становив від півроку до року.

Аналізуючи результати проведеного дослідження, розглянемо середні показники за кожною шкалою в обох групах досліджуваних.

Із таблиці 1 видно, що респонденти двох груп мають реалістичний рівень домагань, що підтверджує їх упевненість у собі, наполегливість у досягненні мети, більшу продуктивність, критичність в оцінці досягнутого. Це говорить про те, що з питання про свої розумові здібності жінки переживають успіх в цій діяльності.

Таблиця 1

Середні показники за шкалою «розум, здібності» у групах досліджуваних

Шкала «розум, здібності»	Перша група	Друга група	t	p
Рівень домагань	65,48	70,81	2,7	0,05
Рівень самооцінки	52,38	38,58	6,8	0,001
Розбіжності	13,28	32,33	7,9	0,001

При цьому жінки віком 21–35 років ставлять перед собою цілі, яких вони дійсно прагнуть досягти. Домагання ґрунтуються на оцінці їхніх можливостей і служать стимулом особистісного розвитку. Засуджені другої групи ма-

ють різкий розрив між рівнем домагань і рівнем самооцінки. Це вказує на конфлікт між тим, до чого вони прагнуть, і тим, що вони вважають для себе можливим. Це може бути пов'язано з тим, що, знаходячись в соціальній

ізоляції, змінивши звичний уклад життя, вони втратили віру в себе, у свої можливості. Вихід на свободу лякає їх, вони втратили самостійність, незалежне життя. Цей життєвий етап вони розцінюють як велику помилку.

Інша картина спостерігається у респондентів вікової категорії 36–45 років; вони, на відміну від своїх попередників, мають стабільно середній рівень домагань та все ж оцінюють свої можливості низькою самооцінкою. Отримані результати свідчать про неадекватне ставлення до своїх розумових можливостей. Засуджені самі звинувачують себе в нерозумності

зроблених у минулому вчинків, які призвели до позбавлення волі. Це може бути пов'язано з навколишнім середовищем, людьми, які знаходяться поруч із ними та намагаються нав'язати свою точку зору, що згодом призводить до ганебних вчинків.

Отримані результати за шкалою «характер» показали, що більшість засуджених жінок із нашого дослідження мають адекватний середній рівень як самооцінки, так і домагань (табл. 2). Це свідчить про оптимальне уявлення засуджених жінок про свої можливості.

Таблиця 2

Середні показники за шкалою «характер» у групах досліджуваних

Шкала «характер»	Перша група	Друга група	t	p
Рівень домагань	64,27	66,76	0,98	–
Рівень самооцінки	56,22	57,18	0,75	–
Розбіжності	8,05	9,58	1,44	–

Розбіжність між рівнем домагань і рівнем самооцінки в обох групах свідчить про оптимальний рівень цілей, які ставлять перед собою засуджені.

На даному етапі дослідження можемо відверто зазначити, що вікова характеристика розвитку особистості відображає певну систему вимог, пропонованих суспільством людині на тому чи іншому етапі її життя, сутність її відносин з оточуючими та її суспільне становище.

У молодіжному віці (з 21 до 35 років) завершується формування особистості, з'являється здатність більш адекватно сприймати реальність і критично оцінювати свої вчинки. Водночас психічний склад особистості в цей період відзначається суперечливістю, оскільки

в ньому поєднуються риси юності та зрілості. Тому істотний вплив на поведінку особистості мають сформовані стереотипи.

Подальше життя дорослих жінок (36–45 років) більш спокійне та обачне. Вони розуміють, що життя не є безперервним потоком щастя і насолоди, що слід задовольнятися тим, що є, знаходячи задоволення в маленьких радощах. Розуміння світу стає реалістичним, а в багатьох випадках – і по-життєвому приземленим, прагматичним. Романтичний туман минулого розвіяний.

Інтерпретуючи отримані результати за шкалою «авторитет», можемо відзначити, що нами виявлені вищі за середні показники рівня домагань (а саме 69,1 та 71,47) як у першій, так і в другій вікових групах (табл. 3).

Таблиця 3

Середні показники за шкалою «авторитет» в обох групах

Шкала «авторитет»	Перша група	Друга група	t	p
Рівень домагань	69,10	71,47	2,5	0,05
Рівень самооцінки	67,06	63,91	1,8	–
Розбіжності	1,99	7,64	3,5	0,001

Оптимальним для особистісного розвитку є показники рівня самооцінки у жінок обох вікових груп. Можна сказати, що вони впевнені у своєму статусі. В сучасному суспільстві жінки почали брати більш активну участь у суспільному виробництві й у суспільному житті. На виробництві вони роблять розкрадання не тільки у зв'язку з доступністю цінностей, але й тому, що іншим шляхом не можуть придбати такі цінності через відсутність грошей або високі

ціни. Багато засуджених займалися підприємництвом, працювали в торгівлі або громадському харчуванні, будучи головними годувальниками в сім'ї. Відчуваючи повагу, вплив, досвід, вони можуть здійснювати різні антисоціальні вчинки, а саме красти, обманувати споживачів, займатися проституцією тощо.

Жінки віком 21–35 років мають прагнення посісти гідне місце в ієрархії засуджених, знайти фізичний захист і опору в малій неофіційній

групі, пристосуватися до життя в колонії. Прагнення гуртування пов'язане з пошуком захисту в групі і завоюванням високого статусу. Цей статус вони можуть виражати в наколках, татуюваннях, жаргоні, дотриманні тю-

ремних звичаїв і традицій.

Отримані дані свідчать, що саме за шкалою «краса, зовнішність» чітко помітна різниця між показниками рівня самооцінки у групах досліджуваних (табл. 4).

Таблиця 4

Середні показники за шкалою «краса, зовнішність» у групах досліджуваних

Шкала «краса, зовнішність»	Перша група	Друга група	t	p
Рівень домагань	68,46	65,70	1,70	–
Рівень самооцінки	58,27	32,27	3,04	0,001
Розбіжності	10,57	33,38	3,80	0,001

Респонденти першої вікової групи (вік 21–35 років) показали майже однаковий рівень як домагань, так і самооцінки – стабільно середній (68,46 та 58,27). А от респонденти другої вікової групи (вік 36–45 років) мають дуже занижений рівень самооцінки (32,27). Щодо рівня домагань, то показники дорівнюють середньому рівню (65,7). Ціннісні орієнтації в засуджених цієї групи зводяться до здоров'я, матеріального благополуччя, родини, спілкування з близькими. Втомилися вони і від тюремної романтики, хоча зовні дотримуються, внаслідок звички, неофіційних норм і правил, прийнятих у середовищі засуджених.

Засуджені мають різкий розрив між рівнем домагань і рівнем самооцінки. Це вказує на конфлікт між тим, до чого вони прагнуть, і тим, що вони вважають для себе можливим.

Засуджені 35–45 років песимістично ставляться до своєї долі, оскільки у них руйнується життєва перспектива і втрачається сенс життя. Відбуваються спеціалізація професійних знань, перебудова соціальних ролей. Особи цього віку частіше замислюються над своїм життям, більш критичні в оцінках оточуючих і самих себе і вже не прагнуть до високого статусу, як засуджені молодіжного віку. Їх основні цінності – матеріальне благополуччя і турбота про своє здоров'я.

Дослідження рівня самооцінки за шкалою «впевненість у собі» дало такі результати (див. табл. 5): засуджені обох вікових груп показали середній рівень самооцінки та домагань. Це свідчить про реалістичність, стійкість показників самооцінки.

Таблиця 5

Середні показники за шкалою «впевненість у собі» в групах досліджуваних

Шкала «впевненість у собі»	Перша група	Друга група	t	p
Рівень домагань	67,43	61,41	1,98	0,05
Рівень самооцінки	59,43	54,61	0,85	–
Розбіжності	8,65	6,80	1,20	–

Виправні установи ламають звичний уклад життя засуджених, відриваючи їх від рідних, близьких людей, прирікаючи на роки важкого, приреченого існування. Перебування в соціальній ізоляції справляє сильний вплив на особистість людини, її подальшу долю. Порушуються форми взаємодії засудженого після звільнення від відбування покарання із соціальним середовищем на волі, що перешкоджає формуванню в нього адекватної реакції на життєві ситуації, самореалізації. Проте, незважаючи на всі ці життєві обставини, засуджені мають бажання та можливості змінити своє майбутнє.

Висновки. Засуджені першої групи оцінюють власну особистість стабільно середнім рівнем майже за всіма показниками. У них з'являється здатність більш адекватно сприй-

мати реальність і критично оцінювати свої вчинки. Водночас психічний склад особистості в цей період відзначається суперечливістю, оскільки в ньому поєднуються риси юності та зрілості. Тому істотний вплив на поведінку особистості справляють сформовані стереотипи. На думку цих засуджених, вони мають великий авторитет у колі однолітків, у місцях позбавлення волі займають гідне місце в ієрархії засуджених, мають фізичний захист і опору в малій неофіційній групі, що допомагає їм пристосуватися до життя в колонії. Майже всі жінки віком 21–35 років однаково оцінюють свою зовнішність і красу. Вони вважають, що краса дає їм успіх у протилежної статі, відкриває більше можливостей, привертає увагу з боку оточуючих, дає впевненість у собі і своїх силах.

На відміну від першої групи, жінки віком 36–45 років оцінюють свої можливості низькою самооцінкою за шкалами «розум, здібності» та «краса, зовнішність». Засуджені самі звинувачують себе у нерозумності зроблених у минулому вчинків, які призвели до позбавлення волі. Це може бути пов'язано з навколишнім середовищем, людьми, які знаходяться поруч із ними та намагаються нав'язати свою точку зору, що згодом призводить до ганебних

вчинків. До того ж вони мають оптимальне уявлення про свої можливості. Вони розуміють, що життя не є безперервним потоком щастя і насолоди, що слід задовольнятися тим, що є, знаходячи задоволення в маленьких радощах. Ціннісні орієнтації в засуджених зрілого віку зводяться до здоров'я, матеріального благополуччя, родини, спілкування з близькими, забезпеченості житлом, наявності духовної підтримки.

Список використаних джерел

1. Габрият Т. М. Самооценка как метод исследования личности // Проблемы патопсихологии : тез. докл. конф. / ред. Ю.Ф. Поляков, Б. В. Зейгарник. – М. : [МО ВНОП АПН СССР], 1972. – С. 105–117.
2. Ратинов А. Р. Самооценка преступников / А. Р. Ратинов, Н. Я. Константинова, Е. М. Собчик // Личность преступника как объект психологического исследования : сб. науч. тр. / Всесоюз. ин-т по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности. – М., 1979. – С. 63–78.
3. Самосознание: мое и наше. К постановке проблемы / РАН, Ин-т философии ; [отв. ред. Ф. Т. Михайлов]. – М., 1997. – 249 с.
4. Психологическая энциклопедия. – 2-е изд. / под ред. Р. Корсини и А. Ауэрбаха ; науч. ред. пер. на рус. яз. А. А. Алексеева. – М. ; СПб. ; Н. Новгород [и др.] : Питер, 2006. – 1096 с.
5. Ратинов А. Р. Изучение самооценки преступников / А. Р. Ратинов // Юридическая психология : хрестоматия / сост. и общ. ред. Т. Н. Курбатовой. – СПб. : Питер, 2001. – С. 148–159.

Надійшла до редколегії 18.02.2016

КОЖУШКО А. Р. ОСОБЕННОСТИ САМООЦЕНКИ ОСУЖДЁННЫХ К ЛИШЕНИЮ СВОБОДЫ ЖЕНЩИН НА ЭТАПЕ РЕСОЦИАЛИЗАЦИИ

Раскрыто влияние самооценки на готовность к ресоциализации женщин в местах лишения свободы. Приведённые данные свидетельствуют о том, что осуждённые женщины отличаются менее критическим отношением к себе, характеризующимся преимущественно социально одобряемыми свойствами. На основе проведённого исследования установлено, что самооценка осуждённых акцентирована на качествах, с помощью которых отвергается сходство с шаблонным образом преступника, распространённым в повседневном сознании, с частичным принятием «роли и образа», что выражается в признании в себе некоторых стереотипных преступных особенностей.

Ключевые слова: самооценка, деятельность, самоутверждение, личность.

KOZHUSHKO A. R. FEATURES OF SELF-ESTEEM OF WOMEN SENTENCED TO IMPRISONMENT ON THE RESOCIALIZATION STAGE

The impact of the self-esteem on readiness for resocialization of women in prisons has been revealed in the article. These data indicates that women prisoners have less critical attitude to themselves, which is characterized mainly by socially acceptable properties. On the basis of the research it is found out that self-esteem of convicts emphasizes on the quality, which assists to reject similarities with stereotype criminal's character, common in everyday consciousness, with the partial adoption of the «role and image», resulting in the recognition of certain stereotypical criminal traits.

Based on the analysis of the literature on the researched problem it has been revealed that adequate self-esteem is considered as one of the most important properties of a complete personality, which depends on the individual's character and is formed according to the views of people, social status of the individual. Self-esteem is associated with one of the central human needs – the need for self-affirmation, which is determined by the ratio of its actual achievements to what the person claims, what purpose he has – the level of harassment.

It has been found out that convicted of the first group (aged 21–35 years) evaluate their own personality as stable middle-leveled by almost all indicators. They gain the ability to perceive reality more adequately and critically evaluate their actions. However, the mental structure of the individual in this period is marked by contradictions, since it combines features of youth and maturity.

Unlike the first group women aged 36–45 years, assess their potential by low self-esteem according to the scales «mind, abilities» and «beauty, appearance». The prisoners blame themselves in incomprehension of the past actions that led to imprisonment. This may be due to the environment, people who are close to them and try to impose their views, which eventually leads to shameful deeds.

Keywords: self-esteem, activity, self affirmation, personality.